

The Legal Foundations and Strategic Imperatives of the Right to Nuclear Enrichment as a Symbol of Technological Independence in the Thought of Martyr Ayatollah Khamenei

Amir Keshtgar *

*Deputy for Research and Faculty Member of Iran's Guardian Council Islamic Fiqh and Law,
University of Tebran*

Abolfazl Khakzad

Ph.D. Candidate in International Law, University of Tebran

Received : January 30, 2026, **Revised :** April 29, 2026, **Accepted :** May 31, 2026

DOI: [10.22034/rjfs.2026.583685.1270](https://doi.org/10.22034/rjfs.2026.583685.1270)

Abstract

Nuclear technology has long constituted an instrument through which dominant powers have sought to consolidate global hegemony by maintaining unequal international legal and institutional regimes. Following the 1979 Islamic Revolution, however, Iran's nuclear program evolved into an indigenous scientific and technological enterprise despite the termination of foreign cooperation. Within this context, Martyred Leader of the Islamic Revolution Ayatollah Seyed Ali Khamenei consistently framed nuclear enrichment not merely as an industrial or technological activity but as a symbol of technological independence and an inalienable right of the Iranian nation.

This article examines the legal and conceptual foundations of this understanding within Ayatollah Khamenei's intellectual framework and identifies the domestic and international requirements for safeguarding that right. It asks two major questions: What is the legal and conceptual status of the right to nuclear enrichment in Ayatollah Khamenei's thought, and what legal, scientific, cultural, and diplomatic obligations arise from its realization?

Employing a library-based methodology and a descriptive-analytical approach, the study analyzes Ayatollah Khamenei's discourse through the concepts of technological independence and the triadic framework of science, power, and independence. It examines the legal foundations of the right to nuclear enrichment in the Constitution of the Islamic Republic of Iran and relevant international human rights instruments. The article further explores the domestic requirements associated with protecting this right, including support for scientific elites and the promotion of national self-reliance, as well as international strategies such as proactive diplomacy and the utilization of international legal mechanisms to preserve what is presented as a fundamental national right.

Keywords: Ayatollah Khamenei, technological independence, nuclear enrichment, right to development, Iran.

* Email: amir.keshtgar@chmail.ir (Corresponding Author)

Extended Abstract Introduction

Introduction

Since the twentieth century, and particularly following the Manhattan Project, the atomic bombings of Hiroshima and Nagasaki, and the establishment of the international nuclear non-proliferation regime, nuclear technology has become one of the principal determinants of power, dependency, and geopolitical influence. States excluded from the complete nuclear fuel cycle have often remained technologically dependent and strategically disadvantaged within the international system.

Against this backdrop, this article examines the **right to nuclear enrichment** in the thought of Ayatollah Khamenei as a manifestation of Iran's technological independence. It argues that nuclear enrichment should not be understood solely as a technical or industrial undertaking but rather as a strategic component of national sovereignty, scientific advancement, and self-reliance.

According to the article, nuclear enrichment constitutes a **legitimate and fundamental right of the Iranian nation**, closely linked to essential national needs in energy production, healthcare, medicine, agriculture, and scientific development. The study investigates the place of this right within Martyr Ayatollah Khamenei's intellectual framework and examines the constitutional, legal, scientific, cultural, and diplomatic requirements necessary for its realization.

The article's principal contribution lies in its integrated analysis of nuclear enrichment from **discursive, legal, and strategic** perspectives, situating it within the conceptual framework of **science, power, and independence**.

Methodology

The study employs a qualitative library-based methodology using a descriptive-analytical approach. Its analysis is based upon: speeches, statements, and policy directives of Ayatollah Khamenei; The Constitution of the Islamic Republic of Iran; International human rights and international nuclear law instruments; and Persian and English scholarly literature. The analytical framework rests upon two interrelated concepts:

Technological Independence and the Science–Power–Independence Paradigm.

Within this framework, independence is understood as a nation's capacity to determine its own destiny free from external domination while remaining capable of constructive and respectful international engagement. Technological independence is presented as the foundation of economic resilience, political sovereignty, and national security.

Findings and Discussion

The article argues that, within Ayatollah Khamenei's intellectual framework, nuclear enrichment transcends its technical dimension to become a symbol of national identity, scientific capability, and sovereign authority. Scientific advancement is portrayed as the foundation of national power, while scientific power is regarded as indispensable to preserving political independence in an international system characterized by unequal distributions of technological capability. Consequently, nuclear enrichment symbolizes national self-confidence and resistance to scientific monopolization.

From the perspective of Iranian constitutional law, the study maintains that the right to nuclear enrichment derives from the combined effect of Articles **2, 3, 9, 43, 152, and 153** of the Constitution of the Islamic Republic of Iran. In particular, Article 3 obliges the state to promote scientific, technological, and industrial self-sufficiency, rendering uranium enrichment a significant manifestation of this constitutional objective. Constitutional principles concerning independence, rejection of foreign domination, economic self-reliance, and resistance to harmful dependency are likewise presented as legal foundations supporting this right.

The article further connects nuclear enrichment to broader objectives of national development. It argues that enrichment contributes to electricity generation, energy security, the production of radiopharmaceuticals, and peaceful applications in medicine and agriculture. Consequently, nuclear enrichment is characterized not simply as a technological capability but as an important component of sustainable national development and social welfare.

From the perspective of international human rights law, the article associates nuclear enrichment with three interrelated rights: The **right to health**; The **right to development**; and the **right to enjoy the benefits of scientific progress and its applications**.

In this regard, the peaceful use of nuclear technology for healthcare, scientific research, and agricultural development is presented as falling within internationally recognized human rights. The article identifies Article 15 of the **International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR)** as providing an important legal basis for the right to benefit from scientific progress and freedom of scientific research. Accordingly, the attainment of the complete nuclear fuel cycle, including uranium enrichment, is interpreted as an expression of the nation's right to scientific advancement and technological sovereignty.

The study further identifies two principal domestic requirements for safeguarding this right: Sustained investment in scientists and scientific elites; and the cultivation of a culture of national self-confidence.

According to the article, human capital constitutes the principal driver of technological independence. Protecting scientists, fostering favorable conditions for scientific innovation, and preventing the loss of skilled researchers are therefore regarded as essential national priorities. The article also characterizes the assassination of Iranian nuclear scientists as an attempt to undermine the country's scientific development. At the societal level, it argues that the ethos of "**We Can**" has played a decisive role in sustaining Iran's scientific achievements.

At the international level, the article contends that responses to sanctions and external pressure should be proactive, legally grounded, and diplomatically strategic. Independence, it argues, should not be equated with isolation; rather, it requires active engagement with international institutions and legal mechanisms to defend Iran's claimed rights. Within this framework, the three principles of **dignity, wisdom, and expediency** are presented as the normative foundations of Iran's nuclear diplomacy.

Conclusion

The article concludes that, within Martyr Ayatollah Khamenei's intellectual framework, the **right to nuclear enrichment** is understood not merely as a technical entitlement or an issue for political negotiation but as a manifestation of technological independence, national identity, and strategic sovereignty. According to the paper, this right is closely connected with constitutional principles, international human rights norms, national development, and the right to benefit from scientific progress. The study reaches four principal conclusions: The right to nuclear enrichment is conceptually grounded in the paradigm of **science, power, and independence**; The Constitution of the Islamic Republic of Iran provides the principal domestic legal framework for the protection of this right; Nuclear enrichment is presented as closely linked to the rights to health, development, and the enjoyment of scientific progress; and The effective protection of this right requires sustained investment in scientific talent, the promotion of technological self-confidence, and proactive diplomacy guided by the principles of **dignity, wisdom, and expediency**. Accordingly, the article concludes that, within

Martyr Ayatollah Khamenei's intellectual framework, nuclear enrichment is not merely a technological capability but a strategic symbol of technological independence and an essential element of Iran's long-term scientific advancement, national resilience, and sovereign development..

Keywords

Ayatollah Khamenei, technological independence, nuclear enrichment, right to development, Iran.

فصلنامه علمی پژوهش‌نامه فقه و علوم اسلامی
مقاله پژوهشی، دوره ۵، شماره ۱۶، بهار ۱۴۰۵، صفحات ۷۱ تا ۹۴
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۱۰ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۲/۰۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۱۰

مبانی حقوقی و الزامات راهبردی حق «غنی‌سازی هسته‌ای» به مثابه نماد استقلال فناوریانه در اندیشه آیت‌الله العظمی شهید خامنه‌ای (قدس سره)

امیر کشتگر^{۱*} | ابوالفضل خاکزاد^۲

DOI: [10.22034/rjfs.2026.583685.1270](https://doi.org/10.22034/rjfs.2026.583685.1270)

چکیده

فناوری هسته‌ای همواره ابزاری در دست قدرت‌های سلطه‌گر برای تثبیت هژمونی جهانی از طریق رژیم‌های نابرابر بین‌المللی بوده است. با این حال، برنامه هسته‌ای ایران پس از انقلاب اسلامی، با وجود قطع همکاری‌های خارجی به توانمندی بومی ارتقا یافت. در این میان، آیت‌الله خامنه‌ای (ره) با تأکید بر بومی‌سازی، غنی‌سازی هسته‌ای را فراتر از پروژه‌ای صنعتی، «نماد استقلال فناوریانه» و «حق مسلم ملت» مفهوم‌سازی کرده‌اند. این پژوهش با هدف تبیین حقوقی - مفهومی این جایگاه در منظومه فکری ایشان و ارائه راهکارهای صیانت از آن سامان یافته است. بر این اساس، پرسش اصلی مقاله به جایگاه این حق و الزامات داخلی و خارجی آن اختصاص دارد. این پژوهش با بهره‌گیری از روش کتابخانه‌ای و رویکرد تحلیلی - توصیفی در قلمروی منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای (ره)، با تأکید بر مفاهیم «استقلال فناوریانه» و «علم، اقتدار و استقلال»، مبانی حق مزبور را در قانون اساسی و حقوق بشر واکاوی می‌کند. همچنین، طیفی از الزامات مترتب بر شناسایی این حق، مانند حمایت از نخبگان و خودباوری و راهبردهای بین‌المللی شامل دیپلماسی فعال و ظرفیت‌های حقوق بین‌الملل جهت تضمین این حق بنیادین تبیین می‌شود. **واژگان کلیدی:** آیت‌الله خامنه‌ای (ره)، استقلال فناوریانه، حق بر سلامت، حق بهره‌مندی از پیشرفت علمی، حق توسعه، حق غنی‌سازی هسته‌ای، نمادسازی سیاسی.

۱. استادیار پژوهشکده شورای نگهبان، تهران، ایران

* Email: amir.keshtgar@chmail.ir

۲. دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل دانشگاه تهران، تهران، ایران.

Email: abolfazl.khakzad@ut.ac.ir

دسترسی به مقالات فصلنامه علمی پژوهش‌نامه فقه و علوم اسلامی (open access) است.

فصلنامه علمی پژوهش‌نامه فقه و علوم اسلامی تحت مجوز بین‌المللی cc by 4.0 می‌باشد.

مسئولیت مقاله از نظر محتوای علمی و نظرات مطرح‌شده در متن آن، به عهده نویسندگان و یا نویسنده مسئول مقاله می‌باشد و مورد تأیید / عدم تأیید صاحب امتیاز

فصلنامه علمی پژوهش‌نامه فقه و علوم اسلامی نمی‌باشد.

مقدمه

انرژی هسته‌ای که از دل علم سر برآورد، به سرعت به ابزاری بی‌بدیل برای قدرت‌های سلطه‌گر جهت تثبیت هژمونی جهانی تبدیل شد. این فرایند با انحصار نظامی پس از پروژه منهتن و بمباران هیروشیما آغاز گشت که قدرت تخریب مطلق را در اختیار یک کشور قرار داد و معادله قدرت جهانی را بازتعریف کرد (علیخانی، ۱۳۸۸: ۲۷). با شکل‌گیری «باشگاه اتمی»، این برتری به یک اهرم فشار تبدیل شد و حتی فناوری صلح‌آمیز نیز از طریق راهبرد «اتم برای صلح»^۱ به ابزاری برای کنترل و ایجاد وابستگی در سایر کشورها بدل گشت. درنهایت، با تأسیس رژیم‌های بین‌المللی مانند «پیمان منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای»^۲ و «آژانس بین‌المللی انرژی اتمی»^۳،^۴ این ساختار قدرت نابرابر، مشروعیت قانونی یافت. به این ترتیب، جهان به صورت رسمی به دارندگان و کشورهای فاقد سلاح هسته‌ای تقسیم شد و جایگاه قدرت‌های بزرگ برای دهه‌ها تثبیت گردید (ذاکری، ۱۳۹۱: ۸-۱۷).

در ایران، نخستین قدم جدی در زمینه استفاده از علوم و فنون هسته‌ای، در سال ۱۳۳۵ برداشته شد (عصاره، ۱۳۹۲: ۴۳). در ۱۵ اسفند ۱۳۳۵ موافقت‌نامه‌ای میان ایران و آمریکا، راجع به استفاده غیرنظامی از انرژی هسته‌ای منعقد گردید (علیخانی، ۱۳۸۸: ۶۹).^۶ این توافق‌نامه که چشم‌اندازی کامل از همکاری‌های هسته‌ای ایران و آمریکا به نمایش می‌گذاشت، متشکل از یک مقدمه و ۱۱ ماده بود که درنهایت در ۱۲ بهمن ۱۳۳۷ به تصویب «مجلس شورای ملی» رسید. به موازات این توافق‌نامه، دانشگاه تهران، مرکزی با عنوان «مرکز اتمی دانشگاه تهران» برای آموزش فناوری هسته‌ای در کشور پایه‌ریزی شد (عصاره، ۱۳۹۲: ۴۳).

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، کشورهای فرانسه و آلمان به صورت یک‌جانبه قراردادهای ساخت نیروگاه‌های هسته‌ای را فسخ کردند و در دادگاه‌های بین‌المللی ادعای دریافت خسارت از ایران را نیز مطرح نمودند (پیریایی، ۱۳۸۷: ۷۷). به این ترتیب روند فعالیت‌های هسته‌ای ایران تا مدتی متوقف گردید. با نگاهی به فعالیت‌های هسته‌ای ایران، چنین به نظر می‌رسد که برنامه هسته‌ای کشور به صورت جدی از سال ۱۳۷۶ آغاز شده است (عصاره، ۱۳۹۲: ۵۲). در این سال‌ها ایران توانست از طریق دلالان خارجی به نقشه‌هایی که در ساخت دستگاه‌های سانتریفیوژ کاربرد دارند، دسترسی پیدا کند و همچنین موفق شد نقشه‌هایی مربوط به رآکتور آب‌سنگین به دست آورد (توحیدی، ۱۳۸۳: ۵۴). بنابراین پس از انقلاب اسلامی، دانش هسته‌ای ایران مسیری کاملاً متفاوت را در پیش گرفت و از یک برنامه وابسته به یک توانمندی بومی و راهبردی تبدیل گردید. با قطع همکاری‌های بین‌المللی و تحمیل تحریم‌ها، ایران ناگزیر شد تا به توان داخلی خود تکیه نماید.

در طول سالیان، آیت‌الله خامنه‌ای (ره) همواره تأکید ویژه‌ای بر بومی‌سازی کامل دانش هسته‌ای داشته‌اند. از دیدگاه ایشان، این فناوری صرفاً یک برنامه صنعتی نیست، بلکه نمادی از استقلال فناوریانه و خودباوری ملی است. ایشان غنی‌سازی اورانیوم را نه یک خواسته سیاسی، بلکه حق مسلم و قطعی ملت ایران برای پیشرفت می‌دانند. ایشان بارها تصریح کرده‌اند که هدف از این برنامه، بهره‌برداری صلح‌آمیز در زمینه‌هایی چون تولید برق، پزشکی و کشاورزی است و دستیابی به این دانش با تکیه بر دانشمندان جوان داخلی، تضمین‌کننده عزت و اقتدار کشور در برابر فشارهای خارجی است. این تأکید مستمر بر بومی‌سازی، برنامه هسته‌ای ایران را از یک برنامه وابسته به یک سرمایه راهبردی و ملی تبدیل کرده است که از ارکان کلیدی پیشرفت و توسعه پایدار کشور محسوب می‌شود.

از این‌رو سؤال اصلی این مقاله این است که در پرتو اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای (ره)، حق غنی‌سازی هسته‌ای به‌مثابه نماد استقلال فناوریانه ملت ایران از چه جایگاهی برخوردار می‌باشد و تثبیت و تحقق این حق، مستلزم رعایت چه الزامات و اقتضائات داخلی و خارجی است؟ در مورد پیشینه پژوهش باید گفته شود، موضوع حقوق هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران و چالش‌های مرتبط با آن، از زوایای مختلفی مورد بررسی پژوهشگران قرار گرفته است. بررسی آثار موجود نشان می‌دهد که هریک از این پژوهش‌ها، به جنبه‌ای خاص از این مسئله پرداخته‌اند و جای خالی تحلیل متمرکز بر دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای (ره) همچنان احساس می‌گردد که در ذیل به آن پرداخته می‌شود:

۱. توحیدی در مقاله «فناوری هسته‌ای، ایران و نظام عدم گسترش سلاح‌های هسته‌ای»، به بررسی رابطه فنی و حقوقی ایران با نظام بین‌المللی عدم اشاعه پرداخته و چالش‌های ناشی از آن را تبیین کرده است. تمرکز این اثر بر ساختارها و قواعد نظام بین‌الملل و جایگاه ایران در آن می‌باشد.

۲. پژوهش دیگری از حسن‌بیگی و حسینی با عنوان «تحکیم و تثبیت حق غنی‌سازی جمهوری اسلامی ایران در پرتو حقوق بین‌الملل هسته‌ای» تلاش کرده است تا مبانی حقوقی حق غنی‌سازی را در چارچوب معاهدات و کنوانسیون‌های بین‌المللی اثبات کند. این مقاله نیز ماهیتی حقوقی - بین‌المللی داشته و استدلال‌های خود را بر پایه اسناد و رویه‌های حقوقی بنا کرده است.

۳. ساعد در کتاب «گفتارهایی پیرامون ایران و حقوق بین‌الملل انرژی هسته‌ای» مجموعه‌ای از مباحث حقوقی مرتبط با فعالیت‌های هسته‌ای ایران را گردآوری کرده و به تحلیل جنبه‌های مختلفی از حقوق و تعهدات ایران در این زمینه پرداخته است.

۴. همچنین علیخانی در کتاب «سیر تحولات ۵۰ ساله فناوری هسته‌ای در ایران (۱۳۳۶-۱۳۸۶)» رویکردی تاریخی به مسئله داشته و روند شکل‌گیری و توسعه برنامه هسته‌ای ایران را از منظر تحولات داخلی و بین‌المللی روایت کرده است.

با وجود اهمیت و ارزش علمی آثار مذکور، هریک از آن‌ها به جنبه‌ای خاص از مسئله (فنی، حقوقی یا تاریخی) پرداخته‌اند. پژوهش حاضر از این حیث دارای نوآوری است که برای نخستین بار به صورت متمرکز، مفهوم «حق غنی‌سازی» را نه صرفاً به عنوان یک مسئله حقوقی-فنی، بلکه به مثابه یک نماد راهبردی از استقلال فناورانه و عزت ملی در اندیشه و بیانات آیت‌الله خامنه‌ای (ره) مورد کاوش و تحلیل قرار می‌دهد و ابعاد گفتمانی، فرهنگی و راهبردی آن را تبیین می‌کند. نوشتار پیش‌رو، با بهره‌گیری از روش کتابخانه‌ای و رویکرد تحلیلی-توصیفی در قلمروی منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای (ره) - با تأکید بر مفاهیم «استقلال فناورانه» و «علم، اقتدار و استقلال» - مبانی حق مزبور را در قانون اساسی و حقوق بشر واکاوی می‌کند. همچنین، طیفی از الزامات مترتب بر شناسایی حق غنی‌سازی هسته‌ای، به منظور تضمین این حق بنیادین تبیین می‌گردد. بر این اساس، مقاله در سه بخش ساماندهی شده است: نخست در چارچوب نظری به مفاهیم بنیادین؛ از استقلال فناورانه تا نمادسازی سیاسی و چارچوب فکری رهبر شهید؛ سه گانه «علم، اقتدار و استقلال» پرداخته می‌شود. سپس در بخش دوم، غنی‌سازی به عنوان یک حق در اسناد داخلی و بین‌المللی تبیین می‌گردد. در پایان الزامات حفظ و تقویت استقلال فناورانه فناوری هسته‌ای در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای (ره) مورد مذاقه قرار می‌گیرد.

۱. چهارچوب نظری

برای درک دقیق و تحلیل عمیق ابعاد موضوع، صرفاً بررسی جنبه‌های فنی یا حقوقی آن کافی نیست؛ بلکه نیازمند تبیین مفاهیم بنیادین و شناخت چهارچوب فکری حاکم بر آن هستیم. این بخش، به عنوان شالوده نظری پژوهش، دقیقاً این هدف را دنبال می‌کند. در گام نخست، به تبیین «مفاهیم بنیادین» می‌پردازیم. در اینجا نشان خواهیم داد که چگونه یک دستاورد فنی، از معنای محض خود فراتر رفته و در یک فرایند «نمادسازی سیاسی»، به نمودی از هویت، توانمندی و حاکمیت ملی بدل می‌شود. در این بند، رابطه مفهومی میان «استقلال فناورانه» و کارویژه نمادین آن شکافته خواهد شد. در گام دوم، این مفاهیم در بستر یک اندیشه راهبردی قرار می‌گیرند. در این زمینه، «چهارچوب اندیشه رهبر شهید» به عنوان مبنای نظری تحلیل، مورد واکاوی قرار گرفته و نشان داده می‌شود که این چهارچوب چگونه بر «سه گانه علم، اقتدار و استقلال» استوار است. این سه گانه،

همان منظری می‌باشد که به استقلال فناوریانه، معنای سیاسی و تمدنی می‌بخشد و آن را از یک دستاورد صرف، به یک الزام راهبردی تبدیل می‌کند.

۱-۱. مفاهیم بنیادین؛ از استقلال فناوریانه تا نمادسازی سیاسی

این مبحث با تبیین مفهوم «استقلال فناوریانه» آغاز می‌شود تا ماهیت و ابعاد آن روشن گردد، اما اهمیت این مفهوم صرفاً در جنبه فنی آن خلاصه نمی‌شود، بلکه در کارکرد سیاسی آن نهفته است. ازاین‌رو، در بخش بعدی به «نظریه نمادسازی در سیاست» می‌پردازیم تا چهارچوب مفهومی لازم برای درک این فرایند، یعنی چگونگی تبدیل یک دستاورد فنی به یک نماد سیاسی قدرتمند فراهم آید.

۱-۱-۱. مفهوم استقلال فناوریانه

استقلال عبارت است از حالت کشوری است که زمامداری آن به هیچ‌وجه تابع زمامداری دیگر کشورها نباشد؛ بنابر این اصل، هریک از دولت‌ها در اداره کشور خود دارای صلاحیت انحصاری و لازم‌الاجرا در اعمال حاکمیت هستند. استقلال ملی که تأمین‌کننده امنیت مردم یک کشور از جهات مختلف در مقابل مداخلات ناروای بیگانگان است، اصل بنیادین موجودیت کامل کشورها محسوب می‌شود (هاشمی، ۱۳۸۸: ۲۰۰).^۷ باید توجه داشت که نفی وابستگی با نفی هر نوع رابطه‌ای تفاوت دارد و در مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی نیز به این مسئله اشاره شده است؛ یعنی برقرار کردن رابطه با تمامی کشورها براساس احترام متقابل، منافاتی با حفظ استقلال ندارد (یزدی، ۱۳۷۵: ۱۵۱).^۸ آیت‌الله خامنه‌ای (ره) استقلال را این‌گونه تعریف می‌کنند: «استقلال، یعنی اینکه یک ملت بتواند بر سرنوشت خود مسلط باشد؛ بیگانگان دست دراز نکنند و سرنوشت او را خائنانه و مغرضانه رقم نزنند. این معنای استقلال است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۹/۰۷/۱۴).

در تحلیل مفهوم «استقلال» باید آن را پدیده‌ای چندوجهی دانست (وکیل و عسکری، ۱۳۸۷: ۹۰) که ابعاد گوناگون حیات یک ملت را دربر می‌گیرد. در دوران معاصر، یکی از حیاتی‌ترین و درعین‌حال پیچیده‌ترین این وجوه، «استقلال فناوریانه» است. این نوع از استقلال، صرفاً یک دستاورد فنی یا علمی مجزا نیست، بلکه به‌عنوان یک زیربنای اساسی و ضامن اجرایی برای اشکال استقلال عمل می‌کند. به‌عبارت دیگر، استقلال فناوریانه را می‌توان به‌صورت بنیادین، ذیل سه حوزه اصلی استقلال اقتصادی، سیاسی و نظامی تعریف و طبقه‌بندی کرد.

رهبر شهید در مورد ارتباط غنی‌سازی و استقلال خاطرنشان می‌کنند «غنی‌سازی یک دعوای سیاسی نیست، بلکه مسئله استقلال و آینده ملت است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۴/۰۳/۱۴). ایشان یک بازتعریف راهبردی از ماهیت برنامه هسته‌ای ایران ارائه می‌دهند. این دیدگاه، موضوع را از یک پرونده‌ی حقوقی - سیاسی در عرصه بین‌المللی، به یک الزام حیاتی برای بقا و پیشرفت ملی ارتقا

می‌دهد؛ به عبارت دیگر نگاه کردن به غنی‌سازی صرفاً به عنوان یک «دعوی سیاسی»، ارزش و اهمیت آن را به یک موضوع قابل معامله و یک چانه‌زنی کوتاه مدت تقلیل می‌دهد. در این نگاه، غنی‌سازی ابزاری است که می‌توان بر سر آن مصالحه کرد تا یک امتیاز سیاسی موقت به دست آید. اما دیدگاه رهبر شهید این چهارچوب را کاملاً رد می‌کند. از این منظر، غنی‌سازی یک حق ذاتی و یک توانمندی راهبردی است.

۱-۲. نمادسازی در سیاست

«نمادگرایی سیاسی»^۹ را می‌توان همان لایه اصیل و «فرهنگی» فرهنگ سیاسی دانست که در برابر تقلیل‌گرایی ساختاری و روان‌شناختی مقاومت می‌ورزد. نمادها مستقل از انسان‌ها وجود دارند و قادرند معانی را با وجود فواصل زمانی و مکانی، از فردی به فرد دیگر منتقل سازند. اگرچه تفسیر نمادها نیازمند درک ساختار اجتماعی و روان‌شناسی است، اما خود نمادها تا حدی از استقلال برخوردارند؛ چیزی که «هگل»^{۱۰} آن را «روح عینی»^{۱۱} می‌نامید (Dittmer, 1977: 557). باین حال، تعریف این اصطلاح دشوار است،^{۱۲} زیرا حتی از مفهوم «فرهنگ سیاسی»^{۱۳} نیز نرم‌تر و مبهم‌تر تلقی می‌شود. استقلال نمادها مطلق نیست و همواره توسط این «الزام» محدود می‌گردد که باید به نیازهای اساسی بشر مرتبط باقی بمانند. در بطن نظریه نمادسازی این بینش نهفته است که رابطه میان «نشانه»^{۱۴} و «مرجع»^{۱۵} آن، نه طبیعی، بلکه «قراردادی»^{۱۶} است. این ویژگی به نمادها اجازه می‌دهد تا از مراجع خود جدا شوند (ibid: 558-559).

مفهوم «غنی‌سازی هسته‌ای به مثابه نماد استقلال فناورانه» به شکل دقیقی نظریه نمادسازی سیاسی را تبیین می‌کند. این نظریه نشان می‌دهد که مؤثرترین نمادهای سیاسی، اغلب آن‌هایی هستند که «به صورت آشکار غیرسیاسی» به نظر می‌رسند. غنی‌سازی که در اصل یک فرایند فنی پیچیده است، مصداق بارز این امر می‌باشد. رابطه میان «نشانه» (غنی‌سازی) و «مرجع» آن (استقلال) ذاتی و طبیعی نیست، بلکه کاملاً «قراردادی» است. این ویژگی به نخبگان سیاسی اجازه می‌دهد تا نمادها را «دستکاری»^{۱۷} کنند. با بازتعریف غنی‌سازی به عنوان مسئله «استقلال»، این موضوع به معانی عمیق‌تر، «وجودی»^{۱۸} و «خوشتن»^{۱۹} گره می‌خورد، نه صرفاً یک بحث فنی.

این نماد «دوصدایی»^{۲۰} است: هم در «وضعیت بشری» (نیاز به خوداتکایی) و هم در «روابط قدرت» (ستیز برای کسب اقتدار) ریشه دارد. در چارچوب تحلیل «لسول»،^{۲۱} نخبگان با این نمادسازی، مشروعیت لازم برای حداکثرسازی «درآمد، امنیت و احترام»^{۲۲} را کسب می‌کنند. این نماد قدرتمند باقی می‌ماند، زیرا به «نیازهای اساسی بشر» برای امنیت و عزت ملی متصل می‌باشد (Lasswell, 1932: 528-538).

۲-۱. چهارچوب اندیشه رهبر شهید؛ سه‌گانه «علم، اقتدار و استقلال»

تحلیل گفتمان امام شهید نشان می‌دهد که پیشرفت کشور در یک چهارچوب راهبردی سه‌وجهی تعریف می‌شود که ارکان آن لازم و ملزوم یکدیگرند: «علم»، «اقتدار» و «استقلال». در این اندیشه، این سه مفهوم، حلقه‌های یک زنجیره‌ی علت و معلولی برای تحقق آرمان‌های نظام جمهوری اسلامی هستند.

رکن نخست: علم به‌مثابه شالوده؛ در این چهارچوب، «علم» نه یک انتخاب، بلکه یک ضرورت حیاتی و «رمز پیشرفت» کشور است. علم به‌عنوان «موتور پیشرفت کشور» و زیربنای اصلی توصیف می‌شود (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۷/۰۶/۰۵). تأکید اساسی بر این است که این علم نباید «گدایی» شود؛ بلکه باید «درون‌جوش» و «درون‌زا» باشد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۵/۰۳/۱۴). از این منظر، صرفاً «آموختن» علم کافی نیست، بلکه «تولید علم» و «شکستن مرزهای علمی موجود» به‌عنوان یک «جهاد علمی» مطرح می‌گردد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۹/۰۶/۱۴). این جهاد علمی، سنگ‌بنایی است که دورکن بعدی بر آن استوار می‌شوند.

رکن دوم: اقتدار به‌مثابه محصول؛ رابطه مستقیم علم و اقتدار، محور اصلی این چهارچوب می‌باشد. به‌صراحت بیان می‌شود که «علم اقتدار می‌آورد» و «اقتدار حقیقی یک ملت در گرو علم است». در این نگاه، ثروت به خودی خود منشأ قدرت نیست: «پول فی‌نفسه اقتدار نمی‌آورد. آنی که اقتدار می‌آورد، دانش است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۰۸/۰۶). این گزاره با استناد به تجربه تاریخی غرب تقویت می‌گردد؛ «دنیای غرب ثروتش از ناحیه علم است، اقتدارش از ناحیه علم است» و زورگویی کنونی آمریکا نیز ناشی از «پیشرفتگی علمی» آن است (پیشین). این چهارچوب با وام گرفتن از کلام امیرالمؤمنین (ع)، «العلم سلطان» (علم، قدرت است)، نتیجه می‌گیرد که هر ملتی از علم تهی باشد، «باید خود را آماده کند که دیگران بر او فرمان‌روایی نمایند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۵/۰۱/۰۱). بنابراین، علم به‌صورت مستقیم به «اقتدار ملی» و «مصونیت» ترجمه می‌شود؛ مصونیتی که حتی با ابزار نظامی قابل‌خداشه نیست: «علم را که نمی‌شود بمباران کرد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۰۸/۰۶).

رکن سوم: استقلال به‌مثابه هدف؛ وجه تمایز این چهارچوب در تعریف «هدف» از اقتدار نهفته است. اقتدار حاصل از علم در این اندیشه، ابزاری برای سلطه‌گری نیست، بلکه ابزاری برای حفظ «استقلال» می‌باشد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۷/۰۶/۰۵). اقتدار مطلوب، اقتداری دفاعی است: «اقتدار برای زورگویی به دیگران نیست، برای جلوگیری از زورگویی دیگران است». استقلال در این نگاه، به‌معنای رهایی از «نظام سلطه» و شکستن «انحصار» علمی غرب است (پیشین). اقتدار ملی

واقعی، خرید سلاح از بیگانه نیست؛ چراکه این «حماقت» و «ذلت» می‌باشد؛ اقتدار حقیقی آن است که ملتی «از درون بجوشد» و علم و پیشرفت را خود کسب کند. در جمع‌بندی این سه‌گانه، علم، جهادی بنیادین برای تولید قدرت می‌باشد؛ این قدرت، مصونیت‌آور و بازدارنده است؛ این مصونیت، ضامن استقلال کشور برای پیگیری ارزش‌های خود و رهایی از سلطه بیگانگان می‌باشد.

۲. تبیین غنی‌سازی به عنوان یک حق

این بخش به تبیین ماهیت حقوقی غنی‌سازی هسته‌ای به عنوان یک «حق بنیادین» می‌پردازد. برای تثبیت این جایگاه، ابتدا مبانی آن در قانون اساسی (اصول استقلال، نفی سلطه و توسعه کشور) واکاوی می‌شود. در گام بعد، این حق از منظر بین‌المللی و پیوند ناگسستنی آن با موازین حقوق بشری مانند حق بر سلامت، حق توسعه و حق بهره‌مندی از پیشرفت علمی تبیین می‌گردد.

۲-۱. مبانی حق غنی‌سازی هسته‌ای از منظر قانون اساسی

ادعای غنی‌سازی هسته‌ای، هنگامی که در قالب یک «حق» مطرح می‌شود، الزاماً باید عمیق‌ترین مبانی حقوقی خود را در سند بنیادین کشور، یعنی قانون اساسی، بیابد. این بند به دنبال آشکارسازی این مبانی می‌باشد. استدلال این است که این حق، نه از یک اصل واحد، بلکه از تلاقی چند آرمان و تکلیف اساسی ملی نشأت می‌گیرد. ما این موضوع را با تحلیل دو ستون کلیدی قانون اساسی بررسی خواهیم کرد: نخست، اصل استقلال و خودکفایی؛ دوم، تکلیف دولت مبنی بر توسعه همه‌جانبه کشور.

۲-۱-۱. اصل استقلال و خودکفایی

اصل «استقلال و خودکفایی» در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، بنیادی‌ترین مبنای حقوقی برای توجیه «حق غنی‌سازی» به مثابه نماد «استقلال فناورانه» محسوب می‌شود. این مبنا نه از یک اصل واحد، بلکه از یک چارچوب حقوقی منسجم در قانون اساسی استخراج می‌گردد.

نخست، «استقلال» به عنوان فلسفه وجودی نظام در اصول متعددی (مانند اصول ۲، ۹ و ۱۵۲) مورد تأکید قرار گرفته است. این اصول هرگونه «سلطه‌پذیری و سلطه‌جویی» را نفی می‌کنند. در دوران معاصر، «سلطه» صرفاً ماهیت نظامی یا سیاسی ندارد، بلکه وابستگی فناورانه در حوزه‌های راهبردی مانند انرژی، یکی از بارزترین اشکال سلطه‌پذیری است. اصل ۱۵۳ قانون اساسی، با ممنوع کردن هر قراردادی که «موجب سلطه بیگانه بر منابع طبیعی و اقتصادی... کشور گردد»، یک سپر حقوقی مستحکم ایجاد می‌کند. از این منظر، وابستگی دائمی به خارج برای تأمین سوخت هسته‌ای (به عنوان یک منبع انرژی راهبردی)، می‌تواند به عنوان نقض این اصل و پذیرش «سلطه فناورانه»

تفسیر شود. ۲۳ و ۲۴

دوم آنکه، قانون اساسی در راستای صیانت از حاکمیت ملی، صرفاً به رویکرد سلبی نفی سلطه اکتفا نکرده، بلکه در وجه ایجابی، خودکفایی را به‌مثابه راهبرد عملیاتی و تکلیفی حاکمیتی برای دولت مقرر داشته است. در این هندسه حقوقی، مفهوم استقلال فناوریانه از سطح یک آرمان انتزاعی فراتر رفته و به یک الزام متقن اساسی ارتقا می‌یابد. بند ۱۳ اصل سوم قانون اساسی، دولت را به‌صراحت موظف به «تأمین خودکفایی کشور در شئون علمی و فنی...» می‌کند. «غنی‌سازی اورانیوم» به عنوان یکی از پیچیده‌ترین و انحصاری‌ترین فناوری‌های روز جهان، دقیقاً مصداق بارز «خودکفایی علمی و فنی» است که قانون اساسی بر آن تأکید دارد. بنابراین، پیگیری این فناوری توسط دولت، نه یک انتخاب سیاسی، بلکه اجرای مستقیم یک وظیفه‌ی مصرح قانونی برای نیل به استقلال می‌باشد.^{۲۵}

۲-۱-۲. اصل توسعه همه‌جانبه کشور

اصل «توسعه همه‌جانبه کشور» یکی از تکالیف بنیادین دولت در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران است که به‌صورت مستقیم مبانی حقوقی لازم برای پیگیری «حق غنی‌سازی» به‌مثابه نماد «استقلال فناوریانه» را فراهم می‌کند. این تکلیف، صرفاً یک توصیه اقتصادی نیست، بلکه یک الزام ساختاری می‌باشد. اصل چهل‌وسوم (۴۳) قانون اساسی، با هدف «رسیدن به استقلال اقتصادی جامعه»، دولت را موظف به «تأمین نیازهای اساسی» (از جمله بهداشت، درمان و آموزش) و «تأمین شرایط و امکانات کار برای همه» می‌کند.

نقطه کلیدی، پیوند این اصل با «خودکفایی فنی» است. بند ۱۳ اصل سوم قانون اساسی، دولت را به‌صراحت موظف به «تأمین خودکفایی کشور در شئون علمی و فنی و صنعتی» می‌کند. این بند، «استقلال فناوریانه» را از یک آرمان به یک وظیفه قانونی تبدیل کرده است. در این چهارچوب، فناوری هسته‌ای و به‌تبع آن «غنی‌سازی اورانیوم»، یک مصداق بارز و راهبردی برای اجرای این تکلیف قانونی می‌باشد. «توسعه همه‌جانبه» در عصر حاضر، به‌شدت به امنیت انرژی پایدار گره خورده است. غنی‌سازی، به‌عنوان فناوری کلیدی برای تأمین سوخت نیروگاه‌های هسته‌ای (تولید برق)، تضمین‌کننده امنیت انرژی کشور و پیش‌نیاز توسعه صنعتی می‌باشد.

فراتر از انرژی، این فناوری به‌شکل مستقیم با «نیازهای اساسی» مذکور در اصل ۴۳ مرتبط می‌باشد. تولید رادیوداروها برای تشخیص و درمان بیماری‌ها (حوزه بهداشت و درمان) و کاربردهای آن در کشاورزی (مانند پرتودهی محصولات)، همگی به دانش بومی هسته‌ای وابسته‌اند. بنابراین، «حق غنی‌سازی» ابزاری است که دولت برای اجرای تکلیف خود مبنی بر «توسعه همه‌جانبه» و «خودکفایی علمی و فنی» (اصل ۳) به آن نیاز دارد. عدم پیگیری این فناوری، به‌معنای پذیرش

وابستگی فناورانه در حوزه‌های راهبردی (انرژی، بهداشت و صنعت) می‌باشد. این وابستگی، نه تنها «توسعه» را شکننده و مشروط به اراده بیگانگان می‌سازد، بلکه در تضاد مستقیم با روح حاکم بر قانون اساسی، یعنی نفی سلطه (اصول ۱۵۲ و ۱۵۳)، قرار می‌گیرد. در نتیجه، غنی‌سازی به «نماد» استقلال فناورانه‌ای تبدیل می‌شود که شرط لازم برای تحقق «توسعه همه‌جانبه» کشور در قانون اساسی است.

۲-۲. جایگاه حق غنی‌سازی در پرتو موازین حقوق بشر

حق غنی‌سازی پیوندی ناگسستنی با اصول بنیادین حقوق بشر دارد و پیش‌نیاز تحقق زندگی شایسته برای ملت‌هاست. بر این اساس، این بخش به منظور آشکار ساختن ابعاد انسانی و توسعه محور این حق فناورانه، تأثیرات آن را در سه محور کلیدی بررسی می‌کند: «حق بر سلامت»، «حق توسعه» و «حق بهره‌مندی از پیشرفت علمی».

۲-۲-۱. حق بر سلامت

پایان جنگ سرد و برگزاری «کنفرانس جهانی حقوق بشر»^{۲۶} در سال ۱۹۹۳، زمینه‌ساز درک پیوستگی حقوق مدنی - سیاسی و حقوق اقتصادی - اجتماعی شد (Vienna Declaration and Programme of Action, 1993: para 8). با پیوند خوردن اهداف «جامعه توسعه»^{۲۷} و موازین حقوق بشری، مفهوم «حق بر سلامت»^{۲۸} مورد توجه گسترده‌تری قرار گرفت. این روند با تصویب «تفسیر عمومی»^{۲۹} توسط «کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی»^{۳۰} در اواخر دهه ۱۹۹۰ (ESC Committee, General Comment, 2000: No. 14) و انتصاب نخستین گزارشگر ویژه این حق توسط «کمیسیون حقوق بشر»^{۳۱} در سال ۲۰۰۲ تثبیت شد (Commission on Human Rights, 2002: para. 5). از منظر تاریخی، رویکرد به بهداشت عمومی همواره میان «ابزارانگاری»^{۳۲} و «بشردوستی»^{۳۳} در نوسان بوده است. با این حال، فجایع جنگ جهانی دوم موجب گردید تا دولت‌ها به درکی مشترک از «حق بر سلامت» برسند که تلفیقی از هر دو رویکرد می‌باشد. از این رو، حق بر سلامت صرفاً یک رؤیای آرمان‌شهری نیست، بلکه ریشه‌هایی عمیقاً عمل‌گرایانه دارد (Tobin, 2012: 9). حق بر سلامت به صورت صریح یا ضمنی در مهم‌ترین معاهدات بین‌المللی مانند منشور ملل متحد،^{۳۴} اعلامیه جهانی حقوق بشر،^{۳۵} میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی،^{۳۶} کنوانسیون رفع کلیه اشکال تبعیض نژادی،^{۳۷} کنوانسیون رفع کلیه اشکال تبعیض علیه زنان^{۳۸} مورد اشاره قرار گرفته است.^{۳۹}

ارتباط میان غنی‌سازی هسته‌ای و «حق بر سلامت»، یک ارتباط فناورانه و زیرساختی است. فناوری هسته‌ای که غنی‌سازی پیش‌نیاز آن می‌باشد، منبع اصلی تولید «رادیوداروها» برای تشخیص

و درمان بیماری‌های پیچیده (مانند سرطان) محسوب می‌شود. این رادیوداروها بخش جدایی‌ناپذیر «مراقبت‌های پزشکی» مدرن هستند. بنابراین، «استقلال فناوریانه» در غنی‌سازی، به یک کشور این امکان را می‌دهد که به‌جای وابستگی به واردات، بتواند به‌طور مستقل و پایدار، الزامات فناوریانه «حق بر سلامت» را برای شهروندان خود تأمین کند. در این نگاه، غنی‌سازی ابزاری برای تحقق دسترسی به «بالاترین استاندارد قابل‌دستیابی سلامت» است.

۲-۲-۲. حق توسعه

در ادبیات حقوق بین‌الملل، مسئله توسعه به دو صورت مختلف مورد توجه قرار می‌گیرد. گاه «حق توسعه»^{۴۰} به‌منزله یکی از حقوق اولیه دولت‌ها و نتایج طبیعی حاکمیت آن‌ها موضوعیت می‌یابد. گاه «حق بر توسعه»^{۴۱} به‌منزله یکی از حقوق اساسی بشری^{۴۲} و مصداق حقوق همبستگی مطرح می‌شود (ساعد، ۱۳۸۷: ۲۵).^{۴۳}

در اسناد بین‌المللی حق توسعه به رسمیت شناخته شده است. بنابر بند ۳ ماده ۱ منشور ملل متحد، دولت‌های جهان متعهد شده‌اند در حل مسائل مربوط به امور اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و به‌طورکلی توسعه، با یکدیگر همکاری کنند. منطق بند ۳ ماده ۱ منشور حکم می‌نماید که دولت‌های کمتر توسعه‌یافته، خواستار اعمال این حق به‌صورت مساوی شوند.^{۴۴} مقدمه منشور سازمان ملل «حق توسعه» دولت را «برای پیشرفت اجتماعی و ارتقای استانداردهای بهتر زندگی بشر» در قالب حقوق بنیادین بشر به رسمیت شناخته است. همچنین ماده ۵۵ منشور ملل متحد به‌صراحت به پیشرفت و توسعه اقتصادی و اجتماعی به‌عنوان یکی از مواردی که باید ملل متحد به آن بپردازد، اشاره می‌کند. نکته‌ای که در اینجا حائز اهمیت می‌باشد این است که برخلاف مسئله صلح، موضوع توسعه در سپهر اسناد و رویه ملل متحد از تدقیق چندانی برخوردار نیست (غالی، ۱۳۸۱: ۲۵۳).

در عصر حاضر، تحقق این توسعه به امنیت انرژی پایدار و پیشرفت فنی وابسته است. «غنی‌سازی هسته‌ای» به‌عنوان یک فناوری راهبردی، ابزار دستیابی به «استقلال فناوریانه» در تولید انرژی می‌باشد. این استقلال انرژی، زیربنای لازم برای توسعه صنعتی، اقتصادی و نیل به «استانداردهای زندگی بالاتر» و «سطح زندگی مناسب» محسوب می‌شود. بنابراین، غنی‌سازی هسته‌ای به‌عنوان یک ابزار فناوریانه، به یک ملت امکان می‌دهد تا حق خود برای توسعه اقتصادی و اجتماعی را به‌طور مستقل و بدون وابستگی به قدرت‌های صاحب انحصار فناوری، اعمال کند. به‌عبارت دیگر «حق هسته‌ای شدن» نیز که جزو حقوق ذاتی و لاینفک دولت است «با حق توسعه» پیوند دارد. به‌طورکلی، حق توسعه ضامن آزادی، پیشرفت، عدالت و خلاقیت انسان‌ها است و

تضمینات حقوقی لازم را برای وادار کردن کشورهای توسعه‌یافته برای همکاری و کمک به کشورهای درحال توسعه، فراهم می‌کند (حسن‌بیگی و حسینی، ۱۳۹۳: ۸۰).

۲-۳. حق بهره‌مندی از منافع پیشرفت علمی و کاربردهای آن

یکی از ناشناخته‌ترین حقوق بشر یعنی «حق بهره‌مندی از منافع پیشرفت علمی و کاربردهای آن»^{۴۵} می‌باشد. این حق هرچند در انتهای دو سند بین‌المللی گنجانده شده است، اما تقریباً هیچ توجهی را از سوی دولت‌ها، نهادها و برنامه‌های سازمان ملل و دانشگاهیان به خود جلب نکرده است. بند یک ماده ۲۷ اعلامیه جهانی حقوق بشر در مورد این حق بیان می‌دارد: «۱. هر شخصی حق دارد آزادانه در زندگی فرهنگی اجتماع، سهم و شریک شود و از هنرها و به‌ویژه از پیشرفت علمی و فواید آن بهره‌مند گردد». همچنین ماده ۱۵ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خاطرنشان می‌کند: «۱. دولت‌های طرف این میثاق حق هرکس را در امور ذیل به رسمیت می‌شناسند: الف- شرکت در زندگی فرهنگی؛ ب- بهره‌مند شدن از پیشرفت‌های علمی و مجاری آن؛ ج- بهره‌مند شدن از حمایت منافع معنوی و مادی ناشی از هرگونه اثر علمی ادبی یا هنری. ۲. تدابیری که برای تأمین اعمال کامل این حق توسط دولت‌های طرف این میثاق اتخاذ خواهد شد، باید شامل تدابیر لازم برای تأمین حفظ و توسعه و ترویج علم و فرهنگ باشد. ۳. دولت‌های طرف این میثاق متعهد می‌شوند که آزادی لازم برای تحقیقات علمی و فعالیت‌های خلاقه را محترم بشمارند. ۴. دولت‌های طرف این میثاق به فواید حاصل از تشویق و توسعه همکاری و تماس‌های بین‌المللی در زمینه علوم و فرهنگ اعتراف می‌کنند».

ماده ۱۵ میثاق فراتر از ماده ۲۷ اعلامیه جهانی رفته و تعهداتی مشخص را برعهده دولت‌های عضو می‌گذارد. این ماده صرفاً یک حق سلبی (یعنی منع دیگران از دخالت) را به رسمیت نمی‌شناسد، بلکه شامل تعهدات ایجابی (مثبت) برای دولت‌ها است. به‌طور خاص، بند ۲ ماده ۱۵ دولت‌ها را ملزم می‌کند که گام‌های لازم را «برای حفظ، توسعه و اشاعه علم و فرهنگ» بردارند. از این منظر، «توسعه علم» یک انتخاب سیاسی صرف نیست، بلکه یک تعهد حقوق بشری می‌باشد. در دنیای امروز، فناوری هسته‌ای یکی از پیشرفته‌ترین و پیچیده‌ترین عرصه‌های علمی محسوب می‌شود. تلاش یک کشور برای دستیابی به چرخه کامل سوخت هسته‌ای، ازجمله غنی‌سازی، می‌تواند به‌صورت مستقیم در راستای اجرای همین تعهد (توسعه علم) تفسیر گردد. «استقلال فناورانه» در این حوزه، نماد نهایی تحقق بند ۲ ماده ۱۵ است؛ یعنی یک دولت به سطحی از توانمندی علمی بومی دست یافته که می‌تواند فناوری‌های پیچیده را «توسعه» دهد.

در زمان تدوین اعلامیه جهانی، نماینده چین با افزودن عبارت «سهیم شدن در منافع آن»^{۴۶} تأکید کرد که این حق باید برای «همگان» باشد و نه فقط محدود به جامعه علمی (Claude, 2002: 35-36). بنابراین حق بهره‌مندی از پیشرفت علمی اقتضا می‌کند که این حق نباید به‌صورت انحصاری در اختیار چند کشور توسعه‌یافته باشد. فناوری هسته‌ای، منافع آشکاری در حوزه‌های انرژی پاک، پزشکی (رادیوداروها)، کشاورزی و صنعت دارد. اگر دسترسی یک ملت به این «منافع» به‌دلیل انحصارات فناوریانه یا فشارهای سیاسی خارجی محدود شود، می‌توان استدلال کرد که حق آن ملت (و شهروندانش) برای بهره‌مندی از پیشرفت علمی نقض شده است. در چنین شرایطی، تلاش برای «استقلال فناوریانه» از طریق غنی‌سازی بومی، به ابزاری برای تضمین و تحقق این حق بشری تبدیل می‌گردد. این اقدام، نمادی از شکستن انحصار علمی و تأکید بر این است که «منافع علم» باید به‌طور عادلانه توزیع شود.

از سوی دیگر تاریخچه تدوین این مواد نشان می‌دهد که تدوین‌کنندگان هم نگران «ظرفیت مخرب» علم (مانند تسلیحات) بودند و هم نگران «سیاسی‌سازی» آن.^{۴۷} درعین‌حال، بند ۳ ماده ۱۵ به‌صراحت دولت‌ها را متعهد به «احترام به آزادی لاینفک برای تحقیقات علمی» می‌کند. غنی‌سازی هسته‌ای، در هسته خود، یک «تحقیق علمی» و کاربرد آن است. اگرچه این فناوری «کاربرد دوگانه»^{۴۸} دارد، اما محدود کردن حق یک کشور برای تحقیق و توسعه صلح‌آمیز آن، می‌تواند با روح «آزادی تحقیقات علمی» در تضاد باشد. بنابراین، پافشاری بر غنی‌سازی به‌عنوان نماد استقلال فناوریانه، در واقع دفاع از «آزادی تحقیق علمی» (بند ۳) و تلاشی برای اجرای تعهد «توسعه علم» (بند ۲) میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی می‌باشد تا بتوان به «منافع» آن (بند ۱) دست یافت. این حق، ابزاری است که تضمین می‌کند شهروندان یک کشور از دسترسی به کاربردهای حیاتی علم (در انرژی و سلامت) محروم نخواهند شد.

۳. الزامات حفظ و تقویت استقلال فناوریانه در حوزه هسته‌ای در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای (ره)
تحقق استقلال فناوریانه در عرصه هسته‌ای و مهم‌تر از آن، حفظ و تقویت این دستاورد راهبردی، امری خودبه‌خودی نبوده و مستلزم تحقق مجموعه‌ای از الزامات و بایسته‌ها است. با تأمل در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای (ره)، می‌توان دریافت که این الزامات دارای ابعاد گوناگونی هستند که برای صیانت از این استقلال، باید به‌طور همزمان مورد توجه قرار گیرند. این بایسته‌ها در یک دسته‌بندی کلان، به دو حوزه اصلی تفکیک می‌شوند: نخست، الزامات در عرصه داخلی که ناظر بر تقویت بنیان‌های درونی، اتکا به ظرفیت‌های ملی است؛ دوم، الزامات در عرصه بین‌المللی که به نحوه تعامل

هوشمندان، مقتدرانه و مواجهه با محیط پیرامونی می‌پردازد. در این بخش، هریک از این دو دسته الزامات به تفصیل بررسی خواهند شد.

۳-۱. الزامات داخلی حفظ و تقویت استقلال فناوریانه

پاسداری از استقلال فناوریانه و تضمین تداوم آن، پیش از هر چیز، به مؤلفه‌های درونی و ظرفیت‌های ملی بستگی دارد. در این خصوص، دو بُعد اساسی نقش مکمل و تعیین‌کننده‌ای ایفا می‌کنند. بُعد نخست، ناظر بر سرمایه انسانی و لزوم حمایت مستمر از نخبگان و دانشمندان به‌عنوان پیشران‌های اصلی این عرصه است. بُعد دوم، به بُعد فرهنگی و روانی جامعه، یعنی تقویت فرهنگ خودباوری و اتکا به «ما می‌توانیم» باز می‌گردد که به مثابه زیربنای اعتقادی این حرکت، مسیر را هموار می‌سازد. در این بند، این دو الزام داخلی کلیدی بررسی می‌شوند.

۳-۱-۱. حمایت مستمر از نخبگان و دانشمندان

یکی از اساسی‌ترین الزامات داخلی برای حفظ و تقویت استقلال فناوریانه در حوزه هسته‌ای، «حمایت مستمر از نخبگان و دانشمندان» می‌باشد. این حمایت، ابعادی فراتر از پشتیبانی مادی داشته و به‌شکل مستقیم با امنیت ملی و عزت کشور گره خورده است. در این اندیشه، «نیروی انسانی کارآمد، دانشمند، خوش‌فکر و باانگیزه، یک نعمت الهی و از مهم‌ترین ثروت‌های انسانی کشور محسوب می‌شود. این نخبگان، ارکان اصلی پیشرفت و ستون‌های ایستادگی ملت هستند. دستاوردهای بنیادین در صنعت هسته‌ای، حاصل کار مستقیم نخبه‌ی ایرانی است؛ اقدامی که توانست به ملت عزت نفس ببخشد و ثابت کند که می‌تواند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۰/۱۲/۰۳). به‌همین دلیل، «دشمن برای متوقف ساختن این حرکت، دقیقاً همین مرکز قدرت‌افزایی یعنی دانشگاه و دانشمند را آماج حملات خود قرار داده است. راهبرد اصلی دشمن کوبیدن حرکت علمی در کشور از طریق حذف دانشمند و ترساندن آنان می‌باشد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۰/۰۶/۰۲). «ترور دانشمندان هسته‌ای، از جمله شهیدان علی‌محمدی، شهریاری، رضایی‌نژاد و احمدی‌روشن که با طراحی سرویس‌های جاسوسی بیگانه صورت گرفت، به‌صورت مستقیم با هدف ضربه زدن به این جهاد علمی و متوقف کردن آن انجام شد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۰/۰۵/۱۹).

در مقابل این راهبرد دشمن، نخستین و مهم‌ترین الزام برای حفظ استقلال، حمایت از این نخبگان است. «این حمایت در درجه اول، به‌معنای ایجاد فرصت پژوهش و تحصیل و پیشرفت و فراهم کردن فضای تنفس علمی برای آنان می‌باشد تا احساس کنند میدان کار برایشان وجود دارد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۱/۰۷/۱۲). اما مهم‌تر از آن، حمایت به‌معنای تداوم راه شهداست. این حرکت علمی قائم به هیچ فردی نیست، بلکه یک جنبش تاریخی و برخاسته از یک عزم خلل‌ناپذیر ملی می‌باشد.

مبانی حقوقی و الزامات راهبردی حق «غنی‌سازی هسته‌ای» به‌مثابه نماد استقلال فناوریانه در اندیشه... (کشتگر و خاکزاد) ۸۵

«بنابراین، الزام اصلی، همت دوچندان سایر دانشمندان، استادان و دانش‌پژوهان برای ادامه دادن راه معنوی و علمی آنان و ناکام گذاشتن انگیزه خباثت‌آلود دشمن است» (خامنه‌ای، پیام: ۱۳۸۸/۱۰/۲۵).

۳-۲. تقویت فرهنگ خودباوری

دومین الزام داخلی حیاتی برای استقلال فناوریانه، «تقویت فرهنگ خودباوری و اعتماد به نفس ملی» می‌باشد. «این موضوع، یک تحول فرهنگی بنیادین و از بزرگ‌ترین دستاوردهای انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی (ره) محسوب می‌شود که مستقیماً به قابلیت‌های فناوریانه کشور، ازجمله در عرصه هسته‌ای، پیوند خورده است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۰۳/۱۴).

ریشه‌یابی تاریخی نشان می‌دهد که «سنگر اصلی استعمار برای تسلط بر ایران، نه صرفاً نظامی یا سیاسی، بلکه فرهنگی بوده است. در دوران طولانی قاجار و پهلوی، ژن ناتوانی، ژن نمی‌توانیم، ژن وابستگی به دیگران به ملت تزریق گشت. این فرهنگ مُهلک که توسط سردمداران حکومت و روشنفکران غرب‌زده ترویج می‌شد، هویت ملت ایران را در ذیل غرب تعریف کرد و این باور را نهادینه ساخت که ایرانی عرضه‌ی هیچ کاری را ندارد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۵/۰۷/۲۸).

انقلاب اسلامی، اساساً یک «جنگ خودباوری و اعتماد به نفس» علیه همین «فرهنگ وابستگی» بود. امام (ره) با دمیدن روح خودباوری در ملت، این معادله را دگرگون ساخت. در این میان، «دوران دفاع مقدس نقشی تعیین‌کننده ایفا کرد؛ جنگ هشت‌ساله به جوان ایرانی در عمل ثابت نمود که قادر است که می‌تواند و قادر است در برابر تمام قدرت‌های جهانی بایستد. این خودباوری، سنگ‌بنای حرکت علمی کشور شد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۰۳/۱۴).

از این منظر، پیشرفت‌های فناوریانه صرفاً یک دستاورد فنی نیست، بلکه تبلور عینی همان فرهنگ «ما می‌توانیم» است. موفقیت‌های چشمگیر در صنعت هسته‌ای، صنایع نظامی، پزشکی و سایر علوم پیچیده، توسط جوانانی به‌دست آمد که با اتکا به همین خودباوری ملی، بُن‌بست‌ها را شکستند. در حقیقت، اهمیت دادن به نخبگان و جهاد علمی، واکنشی مستقیم به آن سابقه تلخ وابستگی و تلاشی برای اثبات توانایی‌های ذاتی ملت ایران می‌باشد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۵/۰۷/۲۸). این مبارزه فرهنگی همچنان ادامه دارد. دشمن در «جنگ نرم»، دقیقاً همین نقطه قوت را هدف گرفته و به‌دنبال بازتولید همان فرهنگ وابستگی با ادبیاتی جدید است. خطرناک‌ترین راهبرد دشمن، ایجاد یأس در نیروهای جوان کشور و ناامید کردن نخبگان از آینده می‌باشد. بنابراین، الزام اساسی برای حفظ استقلال فناوریانه، مراقبت از این امید و اعتماد به نفس ملی است. این امر مستلزم آن است که ملت، به‌ویژه نخبگان، نقاط قوت خود را بشناسند، آن‌ها را فراموش نکنند و اجازه ندهند دشمن با

سیاه‌نمایی، بار دیگر ملت را دچار خودفراموشی (فَانْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ) کرده و فرهنگ «ما نمی‌توانیم» را احیا کند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۲/۱۱/۲۹).

۳-۲. الزامات بین‌المللی حفظ و تقویت استقلال فناورانه

در کنار الزامات داخلی که بر تقویت ساخت درونی قدرت متمرکز است، حفظ و تثبیت استقلال فناورانه (به‌طور خاص در حوزه هسته‌ای) نیازمند یک مواجهه فعال و هوشمندانه در عرصه بین‌المللی می‌باشد. نظام سلطه، که پیشرفت مستقل ایران را در تعارض مستقیم با انحصار علمی و سیاسی خود می‌بیند، همواره از ابزارهای گوناگونی برای متوقف ساختن این حرکت استفاده می‌کند. این تقابل جهانی، اساساً در دو جبهه کلیدی جریان دارد: جبهه حقوقی و جبهه دیپلماتیک. در جبهه حقوقی، شاهد استفاده ابزاری از هنجارها و ساختارهای بین‌المللی برای اعمال فشار، تحریم و مشروعیت‌زدایی هستیم. در جبهه دیپلماتیک، تلاش همه‌جانبه‌ای برای انزوای ایران از طریق تبلیغات سنگین و ایجاد ائتلاف‌های خصمانه صورت می‌گیرد. بر این اساس، جمهوری اسلامی نمی‌تواند و نباید در این کارزار، رویکردی منفعل و واکنشی اتخاذ کند، بلکه برای تثبیت جایگاه خود، ملزم به گنجشگری فعال در هر دو عرصه از طریق «ظرفیت حقوق بین‌الملل» و به‌کارگیری «دیپلماسی فعال و هوشمند» است.

۳-۲-۱. استفاده از ظرفیت حقوق بین‌الملل

در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای (ره)، استقلال کشور به‌معنای انزوا و نادیده گرفتن ساختارهای بین‌المللی نیست، بلکه به‌معنای «گنجشگری فعال» و هوشمندانه در این عرصه‌ها برای تثبیت حقانیت و احقاق حقوق ملت می‌باشد. بر این اساس، یکی از الزامات بین‌المللی، «استفاده از ظرفیت حقوق بین‌الملل» است. این نگاه، سابقه‌ای طولانی دارد. ایشان از همان دوران ریاست‌جمهوری، به ظرفیت تبیینی و گفتمانی این نهادها توجه داشتند. برای مثال، در سال ۱۳۶۶ پس از بازگشت از مجمع عمومی سازمان ملل، آن را «بلندترین منبر و پُرکُشش‌ترین تریبون دنیا» توصیف کردند که باید از آن برای «مطرح کردن اصول، ایده‌ها و پیشنهادها برای انقلاب اسلامی» بهره برد. این نشان‌دهنده اعتقاد راسخ به استفاده از ظرفیت این نهادها برای ارائه روایت مستقل ایران در سطح جهانی و به چالش کشیدن گفتمان غالب نظام سلطه است (خامنه‌ای، سخنرانی: ۱۳۶۶/۰۷/۰۳).

این رویکرد در سال‌های اخیر، با تأکید موکد بر ظرفیت «حقوقی» و «قضایی» این ساختارها برای پیگیری جنایات علیه ملت ایران، تکمیل و تقویت شده است. ایشان پیگیری قضایی در «محاكم حقوقی بین‌المللی» را یک «کار بسیار لازم و بسیار مهم» می‌دانند. این الزام، به هیچ عنوان آرمان‌گرایانه یا ساده‌اندیشانه نیست، بلکه مبتنی بر یک ضرورت راهبردی و بلندمدت می‌باشد. ایشان با اشاره به اینکه

در گذشته در این زمینه «کوتاهی کردیم»، تأکید دارند که «این دفعه کوتاهی نکنیم» و این پیگیری حقوقی «اگر بیست سال هم طول بکشد، اشکال ندارد». این نگاه، با آگاهی کامل از نواقص و وابستگی‌های احتمالی برخی نهادها صادر شده است: «بالاخره ممکن است یک دادگاه بین‌المللی را انسان متهم کند و واقع هم همین باشد که وابسته باشد به فلان قدرت». اما این وابستگی محتمل، مجوز انفعال نیست. در این دیدگاه، پیگیری حقوقی یک سرمایه‌گذاری بلندمدت بر روی عدالت و یک الزام برای «گرفتن یقه جنایت‌کار» می‌باشد؛ با این امید که «یک روز هم می‌بینید یک قاضی‌ای آنجا پیدا می‌شود که قاضی مستقلی است». بنابراین، استفاده از ظرفیت حقوق بین‌الملل، چه در بُعد گفت‌وگویی (استفاده از تریبون‌ها) و چه در بُعد قضایی (پیگیری جنایات)، یک الزام راهبردی برای ثبت حقانیت ملت ایران در اسناد تاریخی و حقوقی جهان محسوب می‌گردد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۴/۰۴/۲۵).

نکته قابل‌توجه این است که چنین ظرفیتی در حقوق بین‌الملل موجود است. توضیح اینکه در ماده ۴ «پیمان منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای»^{۴۹} استفاده صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای، حق غیرقابل سلب شناخته شده است. از آنجایی که این حق را باید با توجه به ماده ۳۱ «کنوانسیون وین ۱۹۶۹ راجع به حقوق معاهدات»^{۵۰} براساس موضوع و هدف معاهده تفسیر کرد (ممتاز، ۱۳۷۵: ۳۸)، از سوی دولت‌ها دو تفسیر ارائه شده است. قدرت‌های هسته‌ای معتقدند که نقطه تمرکز معاهده، عدم افزایش تعداد دارندگان توان نظامی هسته‌ای می‌باشد. بنابراین هرگونه همکاری بین‌المللی صلح‌آمیز نباید در این نقطه تمرکز خللی وارد کند. در نتیجه باید برای قدرت هسته‌ای، تضمین و اطمینان ایجاد شود که همکاری‌ها در مسیر فعالیت‌های ممنوعه به‌کار گرفته نخواهد شد. سایر کشورها معتقدند، همکاری‌های هسته‌ای تعارضی با ممنوعیت‌های مقرر در معاهده ندارد و این همکاری‌ها به‌صورت مستقل در معاهده ذکر شده است. از این گذشته، «توسعه صلح‌آمیز» در ماده ۴ یک حق مسلم و غیرقابل سلب برای کلیه دولت‌ها اعم از هسته‌ای و غیرهسته‌ای می‌باشد (ساعد، ۱۳۸۷: ۲۹).

به نظر می‌رسد تفسیر دوم صحیح باشد؛ چراکه هرچند بند ۲ ماده ۴ معاهده، اولویت را در فرایند توسعه به دولت‌های غیرهسته‌ای داده است، اما نمی‌توان آن را فقط محدود به دولت‌های غیرهسته‌ای دانست. همچنین این حق در این سند جنبه بین‌المللی یافته و تأمین اجرای چنین حقی مانع از آن است که با تلقی حقوق فردی دولت‌ها مانند حق کنترل، بتوان آثار بین‌المللی این حق را نادیده گرفت.

۳-۲-۲. دیپلماسی فعال و هوشمند

الزام بین‌المللی دوم برای حفظ حق غنی‌سازی به‌مثابه نماد استقلال فناورانه، به‌کارگیری «دیپلماسی فعال و هوشمند» است. این دیپلماسی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای (ره)، یک «مبارزه

سخت و ظریف» و یک «جنگ» توصیف می‌گردد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۸/۰۵/۳۱). ضرورت این رویکرد از آنجا ناشی می‌شود که جمهوری اسلامی با یک «جنگ تحمیلی ناخواسته در عالم دیپلماسی» مواجه است؛ جنگی که در آن «همه قدرت‌های مخالف اسلام» به صورت متمرکز علیه منافع ایران، از جمله حق پیشرفت هسته‌ای، فعالیت می‌کنند. در چنین میدانی، انفعال یا انزوا منجر به شکست است. راهبرد ایران باید تعامل گسترده‌ی با دنیا باشد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۶/۰۵/۱۲). این تعامل شامل همه دنیا به استثنای آمریکا و رژیم صهیونیستی می‌گردد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۴/۱۲/۲۰)، اما بر سه پایه «عزت، حکمت و مصلحت» استوار می‌باشد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۹/۰۲/۱۲). عزت به معنای دفاع خدشه‌ناپذیر از «هویت ملی» (اسلام، انقلاب و تاریخ) و عدم پذیرش تحمیل و زورگویی قدرت‌ها است. حکمت روش عمومی دیپلماسی می‌باشد؛ یعنی استفاده از منطق و عقلانیت برای نزدیک کردن مواضع طرف مقابل به مواضع خود، نه لزوماً درگیری و تندی. مصلحت نیز به معنای تأمین «منافع ملی» در چارچوب عزت و هویت ملی است (خامنه‌ای، توصیه‌ها: ۱۳۹۳/۰۵/۲۰). دیپلماسی هوشمند برای دفاع از حق غنی‌سازی، مستلزم راهبردهای مشخصی می‌باشد:

- صراحت در اصول: باید با شفافیت، مبانی خود از جمله حق مسلم استفاده صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای را بیان کرد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۶/۰۳/۰۶).
 - مرزبندی شفاف: ضمن تعامل، باید مرزها با دشمنان این حق مشخص باشد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۲/۱۲/۱۵).
 - دشمن‌شناسی: شناخت دقیق طرف مقابل، سگردها و اهداف کلان او ضروری است. نباید سابقه‌ی دشمنی‌ها فراموش شود (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۲/۰۴/۳۰).
 - اتکاء به قدرت داخلی: مهم‌ترین ابزار دیپلمات، اتکای او به دستاوردهای داخلی و اقتدار درونی است. این اقتدار درونی، پشت میز مذاکره هسته‌ای، قدرت چانه‌زنی می‌آفریند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۲/۰۸/۱۲).
- نمونه تاریخی این دیپلماسی فعال و هوشمند، حضور آیت‌الله خامنه‌ای (ره) در سازمان ملل در سال ۱۳۶۶ است که در اوج فشار جنگ و تهدید آمریکا، با اقتدار منطقی و صراحت، از حقوق ایران دفاع کردند و پیام انقلاب را به جهان رساندند. این رویکرد نشان می‌دهد که می‌توان با پایبندی به اصول و با استفاده هوشمندانه از ابزار دیپلماسی، از حقوق مسلم ملت، از جمله حق غنی‌سازی، در عرصه‌های بین‌المللی دفاع نمود.

نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای (ره)، غنی‌سازی اورانیوم از یک دستاورد فنی یا یک حق حقوقی صرف، فراتر رفته و به یک نماد راهبردی بدل شده که به‌صورت مستقیم با مفاهیم بنیادینی چون استقلال فناوریانه، عزت ملی و فرهنگ خودباوری پیوندی عمیق دارد. این تحول معنایی، ریشه در تجربه تاریخی ایران از وابستگی فناوریانه پیش از انقلاب و تلاش متعاقب آن برای دستیابی به توانمندی بومی پس از انقلاب اسلامی دارد. تحلیل چارچوب نظری نشان داد که این دیدگاه راهبردی، مبتنی بر چارچوب سه‌گانه «علم، اقتدار و استقلال» است. در این چارچوب، علم شالوده اقتدار و اقتدار حاصل از آن، ضامن استقلال کشور در برابر نظام سلطه جهانی می‌باشد. فرایند نمادسازی سیاسی نیز به‌خوبی تبیین می‌کند که چگونه یک فرایند فنی پیچیده مانند غنی‌سازی، می‌تواند به نمودی از هویت، توانمندی و حاکمیت ملی تبدیل شود، به‌ویژه زمانی که با نیازهای اساسی بشر برای امنیت و عزت گره می‌خورد.

بررسی مبانی حقوقی نشان داد که ادعای «حق غنی‌سازی»، ریشه‌های محکمی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران دارد. اصولی چون تأکید بر استقلال و نفی سلطه‌پذیری، ممنوعیت قراردادهای موجب سلطه بیگانه، تکلیف دولت به تأمین خودکفایی علمی و فنی و الزام به توسعه همه‌جانبه کشور، همگی مبنای قانونی لازم برای پیگیری این فناوری راهبردی را فراهم می‌آورند. علاوه بر این، نشان داده شد که حق غنی‌سازی با حقوق بشری بنیادین ازجمله حق بر سلامت (از طریق تولید رادیوداروها)، حق توسعه (به‌عنوان زیربنای استقلال انرژی و پیشرفت اقتصادی) و حق بهره‌مندی از منافع پیشرفت علمی و کاربردهای آن (به‌مثابه اعمال حاکمیت علمی و شکستن انحصار) ارتباطی وثیق و تفکیک‌ناپذیر دارد.

درنهایت، پژوهش الزامات حفظ و تقویت این استقلال فناوریانه را در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای (ره) در دو سطح مکمل شناسایی کرد: الزامات داخلی شامل حمایت مستمر از نخبگان و دانشمندان و تقویت فرهنگ خودباوری؛ الزامات بین‌المللی شامل استفاده هوشمندانه و فعال از ظرفیت‌های حقوق بین‌الملل (چه در بُعد گفتمانی و چه قضایی) و به‌کارگیری دیپلماسی فعال و هوشمند مبتنی بر سه اصل عزت، حکمت و مصلحت. بنابراین «حق غنی‌سازی» در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای (ره)، صرفاً یک امتیاز فنی یا موضوع حقوقی قابل چانه‌زنی نیست، بلکه به‌عنوان نماد استقلال فناوریانه، با هویت ملی، اقتدار کشور، حقوق بنیادین ملت و آرمان شکستن انحصار علمی نظام سلطه گره خورده است. صیانت از این حق، یک الزام راهبردی برای تحقق آرمان‌های نظام جمهوری اسلامی تلقی می‌شود.

پی‌نوشت‌ها

1. Atoms for peace.
2. Non-Proliferation Treaty (NPT).
۳. این پیمان در تاریخ یک ژوئیه ۱۹۶۸ امضاء و دو سال بعد در تاریخ ۱۹۷۰ لازم‌الاجرا شد. معاهده متشکل از یک مقدمه و ۱۱ ماده است. برای مطالعه سند ر.ک: <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002801d56c5>
- 4 International Atomic Energy Agency (IAEA).
۵. ایجاد آژانس بین‌المللی انرژی اتمی حاصل گام‌هایی است که جامعه بین‌المللی پس از انفجارهای ژاپن برداشت. بدین ترتیب که ابتدا اعلامیه ۱۵ نوامبر ۱۹۴۵ منجر به تشکیل کمیسیون ملل متحد برای انرژی اتمی در ۲۴ ژانویه ۱۹۴۶ شد. بعد نماینده آمریکا برنامه‌ای را به این کمیسیون تقدیم کرد. سپس آیزنهاور نطق مهمی را مجمع عمومی سازمان ملل متحد در ۸ نوامبر ۱۹۵۳ ایراد نمود و طی آن خواست که اتم در خدمت صلح باشد. مجمع عمومی با تصویب قطعنامه شماره ۸۱۰ مورخ ۴ دسامبر ۱۹۵۴ تصمیم به تشکیل کنفرانسی برای تشکیل سازمان گرفت. این کنفرانس در اوت ۱۹۵۵ تشکیل شد و در نهایت پس از مذاکرات طولانی مدت، اساسنامه سازمان بین‌المللی انرژی اتمی در ۲۰ سپتامبر ۱۹۵۶ منعقد گردید (بیگزاده، ۱۳۹۸: ۷۸۵).
۶. این توافق‌نامه میان علی‌امینی سفیر وقت ایران در آمریکا و معاون وزارت امور خارجه این کشور به امضاء رسید (US Department of state atoms for peace agreement with Iran, Department of state Bulletin, 1957: 629).
۷. در همین باره ماده ۱۰ میثاق جامعه ملل بیان می‌دارد «اعضای جامعه بین‌المللی تعهد می‌کنند که تمامیت ارضی و استقلال سیاسی یکدیگر را محترم بشمارند و در قبال هرگونه تجاوز خارجی از آن دفاع نمایند».
۸. آیت‌الله خامنه‌ای (ره) در این مورد بیان می‌دارند: «البته «استقلال» به معنای قطع رابطه با محیط پیرامون و دنیا نیست؛ بعضی‌ها مغالطه نکنند که بگویند ما خودمان را منزوی کردیم؛ نخیر، «استقلال» به معنای عدم ارتباط با کسی نیست» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۴/۰۳/۱۴).
9. Political symbolism.
10. Hegel.
11. Objective spirit.
۱۲. برای مطالعه تعاریف، ر.ک: Cf. Richard Robinson, Definitions, Oxford: Clarendon Press, 1950.
13. Political Culture.
14. Sign.
15. Referent.
16. Conventional.
17. Manipulated.
18. Existentialist.
19. Selfhood.
20. Bivocal.

۱. عضو هیئت علمی و معاون پژوهشی پژوهشکده شورای نگهبان، تهران، ایران

Email: amir.keshtgar@chmail.ir

*

۲. دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل دانشگاه تهران، تهران، ایران.

Email: abolfazl.khakzad@ut.ac.ir

دسترسی به مقالات فصلنامه علمی پژوهش‌های فقه و علوم اسلامی (open access) است.

فصلنامه علمی پژوهش‌های فقه و علوم اسلامی تحت مجوز بین‌المللی 4.0 cc by می‌باشد.

مسئولیت مقاله از نظر محتوای علمی و نظرات مطرح‌شده در متن آن، به عهده نویسندگان و یا نویسنده مسئول مقاله می‌باشد و مورد تأیید/عدم تأیید صاحب امتیاز

فصلنامه علمی پژوهش‌های فقه و علوم اسلامی نمی‌باشد.

21. Harold D. Lasswell.

22. income, safety and deference.

۲۳. به‌موجب اصل ۱۵۳، هر قراردادی که موجب سلطه بیگانه شود، ممنوع است. بر این مبنا چنانچه حتی قراردادی، خود ایجادکننده سلطه نباشد اما زمینه آن را فراهم کند و درنهایت منجر به سلطه بیگانه گردد، ممنوع می‌باشد (جمعی از نویسندگان، ۱۴۰۰: ۳۱۸).

۲۴. آیت‌الله خامنه‌ای (ره) در بند دوم قسمت ب سیاست‌های کلی انرژی ابلاغی ۱۳۷۹/۱۱/۳ در همین باره بیان می‌دارند: «تلاش برای کسب فناوری و دانش هسته‌ای و ایجاد نیروگاه‌های هسته‌ای به‌منظور تأمین سهمی از انرژی کشور و تربیت نیروهای متخصص». ۲۵. خودکفایی یکی از عوامل مؤثر بر تقویت استقلال ملی یک کشور در شئون مختلف می‌باشد؛ ازاین‌رو قانون‌گذار اساسی تأمین خودکفایی را از وظایف دولت جمهوری اسلامی ایران دانسته است. از ویژگی‌های خودکفایی این است که کشور می‌تواند نیازهای اساسی خود را در زمینه‌های مختلف تأمین کند. همچنین در تعاملات بین‌المللی تحت تأثیر تحولات سیاسی و اقتصادی و فشارها و محدودیت‌ها قرار نگرفته و کارگزاران جهانی قادر نخواهند بود به آسانی اراده خود را به آن کشور تحمیل نمایند (خسروپناه، ۱۳۹۶: ۹۰۶).

26. Conference on Human Rights.

27. Development Community.

28. Right to Health.

29. General Comment.

30. Committee on Economic Social and Cultural Rights.

31. Commission on Human Rights.

32. Instrumentalism.

33. Humanitarianism.

۳۴. ماده ۵۵ منشور ملل متحد: به‌منظور ایجاد شرایط ثبات و رفاهی که برای [برقراری] روابط مسالمت‌آمیز و دوستانه میان ملت‌ها براساس احترام به اصل حقوق برابر و خودمختاری ملل ضروری است، سازمان ملل متحد موارد زیر را ترویج خواهد کرد: الف) ...؛ ب) راه‌حل‌ها برای مسائل بین‌المللی اقتصادی، اجتماعی، بهداشتی و مسائل مرتبط؛ و همکاری‌های بین‌المللی فرهنگی و آموزشی؛ ج)

۳۵. بند یک ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر: هر شخصی حق دارد که از سطح زندگی مناسب برای تأمین سلامتی و رفاه خود و خانواده‌اش، به‌ویژه از حیث خوراک، پوشاک، مسکن، مراقبت‌های پزشکی و خدمات اجتماعی ضروری برخوردار شود. همچنین حق دارد که در مواقع بیکاری، بیماری، نقص عضو، بیوه‌گی، پیری یا در تمام موارد دیگری که به‌عللی مستقل از اراده خویش وسایل امرار معاش را از دست داده باشد، از تأمین اجتماعی بهره‌مند گردد.

۳۶. بند یک ماده ۱۲ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی: دولت‌های طرف این میثاق حق هرکس را به تمتع از بهترین حال سلامت جسمی و روحی ممکن الحصول به‌رسمیت می‌شناسند.

۳۷. ماده ۵ کنوانسیون تبعیض نژادی، فهرستی از حقوقی را که تبعیض در مورد آن‌ها مجاز نیست، ارائه می‌کند. حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نیز با ذکر مشخص «حق بر بهداشت عمومی، مراقبت‌های پزشکی، تأمین اجتماعی و خدمات اجتماعی...» در این فهرست گنجانده شده‌اند.

۳۸. کنوانسیون رفع کلیه اشکال تبعیض علیه زنان، در ماده ۱۱، علاوه بر الزام به برابری، «حق بر محافظت از سلامت و ایمنی در شرایط کاری، از جمله پاسداری از کارکرد تولیدمثل» را به‌رسمیت می‌شناسد. این کنوانسیون به‌جای استفاده از عبارات تثبیت‌شده‌تر «حق بر سلامت» (right to health) یا «حق بهره‌مندی از سلامت» (right to enjoyment of health)، از عبارت جدید «محافظت از سلامت» (protection of health) استفاده می‌کند.

۳۹. شایان ذکر است، کنوانسیون‌های منطقه‌ای حقوق بشر محتوای قابل توجهی به آنچه سایر کنوانسیون‌ها ارائه می‌دهند، اضافه نمی‌کنند (Jamar, 1994: 10).

40. Right of Development.

41. Right to Development.

۴۲. این حق در زمره حقوق همبستگی در قطعنامه ۴۱/۱۲۸ مورخ ۴ دسامبر ۱۹۸۶ مجمع عمومی با عنوان «اعلامیه حق بر توسعه» به رسمیت شناخته شده است.

۴۳. ارزش والای این حق به گونه‌ای است که محمد بجاوی، رئیس اسبق دیوان بین‌المللی دادگستری، آن را دارای وصف آمره می‌داند (حسن‌بیگی و حسینی، ۱۳۹۳: ۸۰).

۴۴. به همین دلیل برخی حقوق‌دانان، معتقدند توسعه نام دیگر صلح است (فلسفی، ۱۳۷۳: ۲).

45. The right to share in scientific advancement and its benefits.

46. share in its benefits.

۴۷. برای مثال، پیشنهاد شوروی مبنی بر اینکه علم باید «در خدمت دموکراسی» باشد، به دلیل سیاسی کردن علم رد شد. این قید برای این بود که تا از استفاده اولیه علم برای توسعه تسلیحات جلوگیری شود؛ اتهامی که اتحاد جماهیر شوروی، ایالات متحده را به انجام آن متهم می‌کرد (Chapman, 2009: 5).

48. dual-use.

49. Non-Proliferation Treaty (NPT).

50. Vienna Convention on the Law of Treaties (1969).

مبانی حقوقی و الزامات راهبردی حق «غنی‌سازی هسته‌ای» به‌منابه نماد استقلال فناوریانه در اندیشه... (کشتگر و خاکزاد) ۹۳

منابع

کتاب فارسی

۱. اشکوری، عبدالمجید (۱۳۸۴). ایران اتمی: گزارشی از پرونده تکنولوژی هسته‌ای ایران. تهران: انتشارات همای غدیر.
۲. بیگزاده، ابراهیم (۱۳۹۸). حقوق سازمان‌های بین‌المللی. تهران: انتشارات مجد.
۳. جمعی از نویسندگان (۱۴۰۰). محشی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، جلد دوم. تهران: انتشارات پژوهشکده شورای نگهبان.
۴. خسروپناه، عبدالحسین و جمعی از پژوهشگران (۱۳۹۶). منظومه فکری آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۵. ذاکری، مهدی (۱۳۹۱). حقوق هسته‌ای ایران؛ شرح حقوقی در اثبات حقانیت جمهوری اسلامی ایران. تهران: مؤسسه همشهری.
۶. ساعد، نادر (۱۳۸۷). گفتارهایی پیرامون ایران و حقوق بین‌الملل انرژی هسته‌ای. تهران: انتشارات خرسندی.
۷. عصاره، عبدالله. (۱۳۹۲). انرژی هسته‌ای در ایران؛ ابعاد حقوقی. تهران: کانون اندیشه جوان
۸. علیخانی، مهدی (۱۳۸۸). سیر تحولات ۵۰ ساله فناوری هسته‌ای در ایران (۱۳۳۶-۱۳۸۶). تهران: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۹. ممتاز، جمشید (۱۳۷۵). حقوق بین‌الملل سلاح‌های کشتار جمعی، ترجمه و تحقیق: امیرحسین رنجبریان. تهران: نشر دادگستر.
۱۰. وکیل، امیرساعد؛ عسکری، پوریا (۱۳۸۷). قانون اساسی در نظم حقوقی کنونی. تهران: انتشارات مجد.
۱۱. هاشمی، محمد (۱۳۸۸). حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، جلد اول. تهران: نشر میزان.
۱۲. یزدی، محمد (۱۳۷۵). قانون اساسی برای همه. تهران: چاپخانه سپهر.

مقالات فارسی

۱۳. پیریایی، محسن (۱۳۸۷). نگاه سازه انگارانه به تقابل اروپا و آمریکا با برنامه هسته‌ای ایران. فصلنامه ره‌آورد سیاسی، ۲۰(۱).
۱۴. توحیدی، احمدرضا (۱۳۸۳). فناوری هسته‌ای، ایران و نظام عدم گسترش سلاح‌های هسته‌ای. رواق اندیشه، ۳۷.
۱۵. حسن‌بیگی، ابراهیم؛ حسینی، محمدرضا (۱۳۹۳). تحکیم و تثبیت «حق غنی‌سازی» جمهوری اسلامی ایران در پرتو حقوق بین‌الملل هسته‌ای. مطالعات سیاسی جهان اسلام، ۳(۱۰).
۱۶. غالی، بطروس (۱۳۸۱). حقوق بین‌الملل در تکاپوی ارزش‌های خود: صلح، توسعه و دموکراسی، ترجمه ابراهیم بیگزاده. تحقیقات حقوقی. شماره ۳۵-۳۶.
۱۷. فلسفی، هدایت‌الله (۱۳۷۳). نابرابری دولت‌ها در قبول و اجرای معاهده عدم گسترش سلاح‌های هسته‌ای. مجله حقوقی. شماره ۱۸-۱۹.

قوانین و مقررات

۱۸. سیاست‌های کلی انرژی، ابلاغی ۱۳۷۹/۱۱/۳.

۱۹. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

منابع اینترنتی

۲۰. خامنه‌ای، سید علی. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی خامنه‌ای. قابل دسترسی در: <https://khamenei.ir>

انگلیسی

Books

21. Robinson, R. (1950). *Definitions*, Oxford: Clarendon Press.
22. Claude, R. P. (2002). *Science in the service of human rights*. University of Pennsylvania Press.
23. Tobin, J. (2012). *The right to health in international law*. Oxford University Press.
24. US Department of state atoms for peace agreement with Iran, Department of state Bulletin, (1957).

Articles

25. Chapman, A. R. (2009). Towards an understanding of the right to enjoy the benefits of scientific progress and its applications. *Journal of Human Rights*, 8(1), 1-36.
26. Dittmer, L. (1977). Political culture and political symbolism: Toward a theoretical synthesis. *World politics*, 29(4), 552-583.
27. Jamar, S. D. (1994). The international human right to health. *Sul rev.*, 22, 1.
28. Lasswell, H. D. (1932). The triple-appeal principle: A contribution of psychoanalysis to political and social science. *American Journal of Sociology*, 37(4), 523-538.

Documents

29. Commission on Human Rights, The Right of Everyone to the Highest Attainable Standard of Health, Res 2002/31, UN Doc E/CN.4/RES/2002/31 (22 April 2002).
30. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women.
31. Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination.
32. Covenant on Economic, Social, & Cultural Rights.
33. ESC Committee, General Comment No 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health, UN Doc E/C/12/2000/4 (11 August 2000).
34. Non-Proliferation Treaty (NPT).
35. The Covenant of the League of Nations.
36. U.N. Charter.
37. Universal Declaration of Human Rights.
38. Vienna Convention on the Law of Treaties (1969).
39. Vienna Declaration and Programme of Action, UN Doc A/CONF.157/23 (12 July 1993).